

КУФІЧНІ МОНЕТИ VIII СТОЛІТТЯ ІЗ С. ШАНДРИГОЛОВЕ КРАМАТОРСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

VIII CENTURY KUFIC COINS FROM SHANDRYHOLOVE VILLAGE IN KRAMATORSK RAION OF DONETSK OBLAST

Село Шандриголове належить до Лиманської міської територіальної громади Краматорського району Донецької області. Воно розташоване на відстані менш як 20 км на північний захід від міста Лиман і, практично, на рівній відстані (бл. 15 км) як від річки Сіверський Донець, так і від річки Оскіл. Таке розташування села розміщує його дещо на північний захід від основного масиву досліджених пам'яток Салтівсько-Маяцької археологічної культури^{44, 45}. Однак, у близькості від села, на відстані менш як 5 км, біля місця впадіння р. Нітріус у р. Сіверський Донець, наявна археологічна пам'ятка – Новоселівське городище, що «існувало лише за хозарських часів»⁴⁶. Таке сусідство дає підстави стверджувати про можливий зв'язок описуваних нижче знахідок з періодом побутування Новоселівського городища і вимагає проведення планового археологічного обстеження заявленої нижче території.

Підйомний матеріал, що належить до Салтівсько-Маяцької культури, а саме куфічні монети карбування VIII століття н. е., було виявлено на приватних землеволодіннях села Шандриголове в період приблизно з січня 2016 року до грудня 2017 року під час сільгосп. робіт. На жаль, через характер розкриття цього матеріалу ми не маємо належного контексту і не володіємо інформацією про можливий супутній підйомний матеріал. Ми також не можемо оцінити те, наскільки повно було надано інформацію про виявлені монети. Аналогічно, нам не слід робити висновок про природу тезаврації та розміщення цих монет у землю – нам слід трактувати їх як «випадкові знахідки».⁴⁷

Нами були отримані зображення сорока п'яти монет. У результаті нумізматичного аналізу (Таб.1) було встановлено, що абсолютна більшість із них були випущені у VIII ст. н. е. на територіях, підвладних Ісламському халіфату. Дві монети були викарбувані вже на початку IX століття (№44 і №45, Таб.1) і включені в опис інформаційно. З решти 43 монет найбільш ранньою за формальними ознаками є Північно-африканська імітація⁴⁸ Омеядського дирхама, що імітує м. д. Васит, 93 р.г.⁴⁹ /711–712 р. н. е. (Таб.1, №1). Найпізнішими монетами є два Аббасидські дирхами, викарбувані у 182 р.г./798-

⁴⁴ Приходнюк 2012: 427.

⁴⁵ Krasil'nikov 1990: 214.

⁴⁶ Киркач 2024.

⁴⁷ Grierson 1975: 128.

⁴⁸ Illisch 2016.

⁴⁹ р.г.= рік гіджри

799 р.н.е., на монетних дворах Мухаммадія (Рей, у провінції Джібаль, №41)⁵⁰ та однойменному дворі Мухаммадія (Баджунайс⁵¹ №42).

За регіонами карбування монет (сучасна географія дворів):

- Північна Африка – 29 од.
- Ірак – 6 од.
- Джібал (Іран) – 3 од.
- Табаристан (Іран) – 1 од.
- Сирія – 1 од.
- Баджунайс (Туреччина) – 1 од.
- Не встановлено – 2 од.

Слід зазначити абсолютне переважання монет, карбованих у Північній Африці, у т. ч. Харіджітами, про правителів яких, за винятком Халафа бін ал-Муди (№36), мало що відомо⁵². Таке різке збільшення кількості північно-африканських монет в обігу ісламського халіфату було відзначено дослідниками⁵³, що пов'язали його з формуванням нових торгових маршрутів. Наприклад, описуючи діяльність єврейських купців-раданітів у трохи пізніший час, арабський географ Ібн Хордабег пише у своїй «Книзі шляхів і країн» про такі маршрути: «...мандрують від ал-Машріка (Схід -Є.Л.) до ал-Магриба (*арабська назва Північної Африки*⁵⁴-Є.Л.) та від ал-Магриба до ал-Машріка сушею та морем»⁵⁵.

З нумізматичної точки зору в описуваній групі слід звернути увагу на кілька примірників монет, що становлять особливий інтерес.

Зокрема, монета №1 (Мал. 1), що представляє імітацію Омеядського дирхама карбування 93 р.г. /711-712 р.н.е., м.д. Васит (واسط). Монета має масу 2,56 г, що набагато нижча за масу дирхамів офіційного карбування бл. 2,90. Імітаційний характер монети очевидний за невпевненим, "варварським", почерком, помилкою в написанні назви монетного двору (опущено літеру س - "син"), помилкою в плануванні кругового напису аверсу (слово سنة - "рік" вписано пізніше). Візуальне порівняння з дирхамами офіційного карбування підтверджує наші висновки.

Імітації омеядських монет загалом зустрічаються значно рідше, ніж імітації пізніших династій. Монета, аналогічна описуваній, наведена в каталозі Klat (№ 688.b) поряд із монетою офіційного карбування (№688.a), для якої автор дає понад 20 посилань⁵⁶.

Монета №25 (Мал. 2), обламана з краю, має тріщину, вкрита органічними наростами. Визначена як фальшивий дирхам з мідного сплаву, виготовлений на шкоду обігу. Відтворює чекан аббасидського халіфа ал-Махді (незважаючи на поганий стан монети, написи залишаються читабельними). Монета виготовлена

⁵⁰ Тут і далі всі номери монет з Таблиці 1.

⁵¹ Bates 2011.

⁵² Eustache 1970–1971.

⁵³ Noonan 1986.

⁵⁴ Yver 2012.

⁵⁵ Ібн Хордабег 1986:123. Переклад українською з російської - мій. Є. Л.

⁵⁶ Klat 2002: 268.

зі сплаву міді (бронзи?) і, найімовірніше, була свого часу плакована тонким шаром срібла, втраченим згодом. Такі фальшиві дирхами зустрічаються вкрай рідко за межами території ісламського халіфату.

Дві наступні монети: № 34 і №35 належать, на нашу думку, до карбування Харіджітів⁵⁷ Тудги, хоча S.Album виділяє їх у групу т. з. «Інших сучасників Ідрісидів»⁵⁸.

Обидві монети карбовано на м. д. Тудга (تودغا) на території сучасного Марокко. Монета №34 (Мал.3.1) – у 179?р.г./795-796?р. н. е., №35 (Мал. 3.2) – у 178?р.г./794-795?р. н. е.

Монета № 34 має два наскрізні отвори по діагоналі відносно один одного, ближче до країв, у полі реверсу нижче стандартного тексту символу віри "Мухаммад/посланець/Аллага" присутнє ім'я невідомого за іншими джерелами харіджітського правителя – Ісма'їл (اسماعيل). Там же, вище від тексту символу віри, є сліди іншого імені, яке наразі не вдається прочитати, можливо, Тахір. Єдиний відомий інший екземпляр схожого типу був знайдений, за твердженням O.Diler у 1950 р., у складі скарбу з м. Захо, Ірак.⁵⁹

Монета № 35 видається унікальною. У полі реверсу, вище північно-африканського варіанта символу віри "Мухаммад посланець Аллага / пророк / милосердя", наявні арабські літери Аліф-мім (ام), що утворюють слово "Умм" (Мату) – можливу частину куньї в арабському імені. Через стан монети ми не можемо сказати, чи є друга частина імені – ісм, на монеті. У кільцевому написі реверса також присутнє ім'я, яке поки що не вдалося прочитати. У будь-якому разі, такий тип відсутній як у D. Eustache⁶⁰, так і в інших доступних нам джерелах.

Знахідки цих монет розширюють наше розуміння функціонування гілки «Великого шовкового шляху», яка, за реконструкцією R. Kovalev⁶¹, проходила через північне поріччя річок Сіверський Донець, Оскіл і Дон, з'єднуючи кордони Хозарського каганату із Саркелом. Дослідник відносить період активного використання цього шляху до часу появи купців Русі. Проте знахідки великої кількості ранніх куфічних монет дозволяють припустити, що цей шлях почав функціонувати вже наприкінці VIII століття.

⁵⁷ Якубович 2016: 248.

⁵⁸ Album 2011: 75.

⁵⁹ Diler 2009: 386.

⁶⁰ Eustache 1970-1971.

⁶¹ Kovalev 2005: 85.

Джерела та література

- Album S. 2011. *Checklist of Islamic Coins. Third Edition*. Santa Rosa, California [in English].
- Bates M. 2011. A Second Muḥammadiyya, and the Four Mints of the Bājūnays Mine. *JONS*, 209, 14–17. [in English].
- Diler Ö. 2009. *Islamic Mints. Vol. 1*. Istanbul. Distributed by Spink, London. [In English and in Turkish].
- Eustache D. 1970–1971. *Corpus des dirhams idrīsites et contemporains*. Rabat, Banque du Maroc. [in French].
- Grierson P. 1975. *Numismatics*. Oxford: University Press [in English].
- Illisch L. 2016. *Приватне спілкування з автором*.
- Klat M. 2002. *Catalogue of the Post-reform Dirhams: The Umayyad Dynasty*. London, Spink [in English].
- Kovalev R.K. 2005. Commerce and Caravan Routes along the Northern Silk Road (Sixth-Ninth Centuries) – Part I: The Western Sector. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 14. [in English]
- Krasil'nikov K. 1990. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur am nördlichen Mittelauf des Donec. In: *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten* (Hg. Cs. Balint). *Varia Archaeologica Hungarica, III*. Budapest, 193-217. [in German].
- Noonan T.S. 1986. Early 'Abbāsīd Mint Output. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 29, 113–175. [in English].
- Yver G. 2012. al-Maghrīb. In: P. Bearman (ed.), *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. Brill. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4766. [in English].
- Ибн Хордадбех. 1986. *Книга путей и стран*. Пер. с арабского Н. Велихановой. Баку [in Russian].
- Киркач В. 2024. *Стародавнє поселення на місці селища Новоселівка* – Блог. 09 вересня 2024. URL: <https://www.6262.com.ua/news/3829017/starodavne-poselenna-na-misci-selisa-novoselivka-blog> (дата звернення: 04.11.2024).
- Приходнюк О. 2012. *Салтівсько-Маяцька культура*. Енциклопедія історії України: Т. 9. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, В-во "Наукова думка"
- Якубович М. 2016. *Іслам в Україні. Історія і сучасність*. Вінниця.

Малюнок 1. №1. Імітація "Васіт 93 р.г."

Малюнок 2. №25. Фальшивий дирхам з мідного сплаву, період халіфа ал-Махді

Малюнок 3. №34 (3.1) та №35 (3.2). Дирхами Харіджітів Тудги

Таблиця 1. Список та визначення монет

№	Династія	Правитель	Тип монети	Монетний двір	Дата (р.г./р.н.е.)	Імена на монеті	Тип за С. Альбумом	Провінція
1	Локальні імітації	"Абд аль-Малік"	дирахм	"Васит"	"93" р.г./711-712		128	Півн.Африка
2	Омеяди	ал-Валід I	дирхам	Таймара	96 р.г./714-715		128	Джибал
3	Омеяди	Хішам	дирхам	Дімашк	108 р.г./726-727		137	Сірія
4	Аббасиди	ас-Саффа	дирхам	Куфа	132 р.г./749-750		211	Ірак
5	Аббасиди	ас-Саффа	дирхам	Куфа	135 р.г./752-753		211	Ірак
6	Аббасиди	альМансур	дирхам	Мухаммадія	149 р.г./766-767 рр.н. е.	аль-Махді Мухаммад син повелителя правовірних	213.2	Джибал
7	Намісники Табаристану	Умар?	Уламок гемідрахми	Табарістан	771-780?		55/56	Табаристан
8	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія	158 р.г./774-775	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
9	Аббасиди	аль-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	160 р.г./776-777	халіф аль-Махді	215.1	Ірак
10	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія?	160? р.г./776-777?	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
11	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія	161 р.г./777-778	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
12	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Басра	162 р.г./778-779	халіф аль-Махді +намісник Мухаммад	215.1	Ірак
13	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	162 р.г./778-779	хаїф аль-Махді	215.1	Ірак
14	Аббасиди	ал-Махді	уламок дирхама	(Аббасія)	164 р.г./780-781		215.5	Півн.Африка
15	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія або Іфрікія	164 р.г./780-781	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
16	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	165 р.г./781-782	халіф аль-Махді	215.1	Ірак
17	Аббасиди	ал-Махді	"обрізаний по колу дирхам"	? (Іфрікія?)	(165-169 р.г.)/(781-786)	халіф аль-Махді + Гарун - син повелителя правовірних	215.3	Півн.Африка
18	Аббасиди	аль-Махді	дирхам	Іфрікія	166 р.г./782-783	халіф аль-Махді + Гарун - син повелителя правовірних	215.3	Півн.Африка
19	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Іфрікія	16? р.г./776-786?)	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн. Африка
20	Аббасиди	ал-Махді ?	"обрізаний по колу дирхам"	Аббасія або Іфрікія	160-ті роки/776-786	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка

21	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-793	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]		Півн. Африка
22	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-794	Язід?	?	Півн.Африка
23	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-795	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
24	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-796	Язід?	?	Півн.Африка
25	Фальшив монета що шкодить обігу	ал-Махді	монета з мідного спаву	?	?	халіф аль-Махді	?	?
26	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	171 р.г/787-788	літери мім_ра/ вав-нун + Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
27	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	172 р.г/787-788	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
28	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	173 р.г/787-788	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
29	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	172 р.г./788-789	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн. Африка
30	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	172? р.г./788-789 ?	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн. Африка
31	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	173 р.г./789-790	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
32	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	176?р.г./792-793?	Наср [б.Хабіб аль-Мухаллабі]	219.3	Півн.Африка
33	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	17? Р.г./786-796?	Наср [б.Хабіб аль-Мухаллабі]	219.3	Півн. Африка
34	Харіджіти Тудги	Ісмаїл	дирхам	Тудга	179? р.г./795-796?	залишки імені: Тахі?+ Ісмаїл	С433	Півн.Африка
35	Харіджіти Тудги	?	дирхам	Тудга	178? р.г./794-795?	непрочитане ім'я в кільцьовому напису реверсу+Умм в полі реверсу нагорі		Півн.Африка
36	Харіджіти Тудги	Халаф бін ал-Муда'	половина дирхама	(Тудга)	17? р.г. /79?	ім'я Халаф бін ал-Муда' в кільцьовому напису реверсу	430	Півн.Африка
37	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	170-і р.г./786-796	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
38	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	170-і р.г./786-796	?	219.2	Півн. Африка
39	Аббасиди	ар-Рашид	обрізаний по колу дирхам	Аббасія або Іфрікія	170-ті р.г./786-796	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
40	Аббасиди	ар-Рашид	половина дирхама	Аббасія або Іфрікія	170-ті р.г./786-796	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
41	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мухаммадія (Рей)	182 р.г./798-799	аль-Амін син повелителя правовірних+Джафар	219.9	Джибал

						[б.Яхья ал-Бармакі]		
42	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мухаммадія (Баджунайс)	182 р.г./798-799	аль-Аміна син повелителя правовірних+в полі реверсу: Дауд /Асад	219.9	Баджунайс
43	Локальна імітація	?	половина дирхаму	?	середина-кінець VIII ст.н.е.		?	?
44	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Арран	186 р.г. /802 р.н.е.	халіф Гарун повелитель правовірних+в полі реверса: Асад/бін Язід [ал- Шайбані]	219.7	Кавказ
45	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мадінат Заранж	186 р.г./802 р.н.е.	халіф ар-Рашид+ в полі реверсу: Алі [б.Іса б.Махан] /Сайф ібн-Ал-Тара'і	219.5	Сістан